

DOĞAL GÜZELLİKLERİYLE DİYARBAKIR

ÖZET

Diyarbakır doğal güzellikleriyle tanıtılması gereken bir ildir. Baraj gölleri, kuş çeşitlerinin bolluğu, dünyanın en büyük leylek kolonisini Bismil ilçesinde bulundurması, kendine özgü güvercin türlerinin olması, harika mağaralarını oluşu, yeşilin bolluğu, tarihinde orman kenti olarak vasıflandırılması, orijinal doğa oluşumuna sahip olması, kadim tarihten beri gül şehri oluşu Diyarbakır'a doğa şehri Diyarbakır dedirtecek özellikleridir.

Diyarbakır'ın doğal güzelliklerinin başında Dicle nehrinin bize getirdiği güzellikler gelmektedir. Diyarbakır tarih öncesi suyla daha büyük bir oranda muhataptı. Zira Diyarbakır Tetis deniziydi. Kocaköy ve Eğil ilçesinde daha önce burada yaşamış deniz varlıklarının fosillerine rastlıyoruz.

Tarihte Kocaköy ilçemiz de denizdi.

1- Eğil ilçesinde bir ilkel istiridye 2-Tetis denizi ve Midye kabukları

Her ne kadar şu an Diyarbakır'da deniz olmasa da ona vekaleten baraj gölleri vardır.

Eğil baraj gölüne bakalım:

Baraj gölü her türlü su sporlarına açıktır.Örneğin yüzme,motorlarla gezi,kanolar vs.

3-Asur kral mezarı önünde yüzme sporu

4-Eğil baraj gölünde tekne gezisi

Eğil baraj gölü aynı zamanda doğal harikalara da ev sahipliği yapmaktadır

5-Baraj gölünde doğa harikaları

6-Baraj gölünde Piramitler

7-Asur kalesinden inen merdivenler

8-Eğil ilçesi Selman yolunda doğa harikaları

Kocaköy ilçesinde kalkan taşı bizi büyülüyor

9-Kocaköy ilçesi kalkan taşı

10-Kulp çayı

Kulp'ta rafting'e ne dersiniz?

İsterseniz Çermik ilçesine gidelim, Gelincik dağının eşsiz güzelliğini seyredeyim ve Gelincik dağı efsanesini dinleyelim. Gitmişken Şeyhandede şelalesine de uğrayalım.

11-Gelincik dağı

Hani ilçesi Sergen köyü Kapadokya'yı aratmaz. Lice-Dibekköy Pamukkale'yi hatırlatıyor.

12.Peri masaları

Sergen köyünde başka doğal harikalara da rastlıyoruz

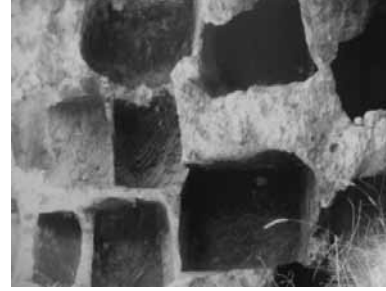
Gelin bir de Kulp ilçesine gidelim(24)

Demirli

Kefrun kalesi

Koruklu mağaraları

Salkımlı

Kulp çayı

Dicle'de zerafet

Dicle-Hani arası Dicle nehrinde gurub

Dicle barajı önünde Dicle nehri (23)

Yeşil Şehir Diyarbakır

Diyarbakır'da Hevsel bahçelerinde yeşilin nasıl arzı endam ettiğine bakalım

13-Hevsel bahçeleri

Surların etrafı ormanlıktı

İsterseniz Diyarbakır'daki yeşili seyyahlardan dinleyelim.

Buckingham seyahatnamesinde Diyarbakır'ın bahçelik olduğunu ifade eder H.Peterman Doğu'da Yolculuk isimli seyahatnamesinde Diyarbakır'ı şöyle anlatır;

"2 saat boyunca Dicle'nin kıyısından çeşit çeşit meyvelerle dolu bahçelerin, Diyarbakır'ın ismiyle ün yapmış muhteşem büyüklükteki karpuzların yanından geçtik."

Dr.Lamec Saad Diyarbakır 1890 yılı izlenimlerini şöyle anlatır;

"Dicle kıyısı boyunca uzayan bahçeler,çeşitli nehir kollarının akmasıyla da,Diyarbakır'ın güneyinde ve doğusunda verimli alanlar oluşturuyor.Bu alanda çeşitli sebze ve meyve yetiştiriliyor ki, bunlar arasında en ünlü ikisi şehrin adıyla anılan kavun ve karpuzdur. Özellikle meyveler çok lezzetli kayısı ve üzüm bu meyvelerin en ünlüleridir. Bu verimli alan ilkbaharın gelmesiyle gül ve menekşe bahçesine dönüşmektedir. Halkın eğlence yeri olarak da Dicle kenarında Urfa kapı ile Dağkapı arasında bahçeler çok ünlüdür."

Lord Warkworth 1898 yılı intibalarında'Güneye doğru uzanan vadi dut

bahçelerinin devamlı bir uzantısı diye bahseder.

Lowthian Bell isimli seyyah seyahatnamesinde "Güneybatı tarafı dut bahçeleri ve bağlarla süslüdür'derArmand Colin ise seyahatnamesinde 'Diyarbakir.Nehrin ötesinde ilginç ve hoş bir manzara arzeden yeşil bir vadiye bakmaktadır.'" demektedir. (1)

Şair ne güzel demiş

Diclenin kenarı bağ ile bostan
Suyundan içerdi tarla, gülistan
Masmavi tül gibi her baharistan
(M.Mergen)

14-Dicle nehir kenarında yeşillikler

Foto:Aydın Bolakan

Kutsal Çiçeklerimiz Makam çiçeği

Zambakgillerden Lillium cinsini oluşturan, alımlı, dik gövdeli, taşlar arasında 15-20 cm. boyunda yeşil ince uzun yaprakları arasında tek tek huni biçiminde eflatuni çiçekler açan narin, güzel kokulu bir çiçektir. Yabanıl olarak yetişir. Hem kutsal olduğuna inanıldığı için hem de güzel kokusundan ötürü evlerde kurutulmuşu saklanır.(18)

Makam çiçeği

Ters lale (24)

Terslale

Şehmuz Diken ters lalenin anavatanın Karacağ olduğunu ifade etmektedir Terslale'nin anavatanı Karacadağ dersek gerisini siz düşünün (21)

Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Doç.Dr. Süleyman Kızıl, bu alanın uzmanı. Kendisi Karacadağ'da yetiştiricilikte rehber olarak çiftçilere yol gösteriyor. Bu çiçeğin Çermik-Çüngüş arasında yetiştiğini, ifade etti. Kulp ilçesinde ters lale yaygın şekilde yetişmektedir (24)

Dünyada bir benzeri daha bulunmayan ve anavatanı "Dağların Kenti" olarakta bilinen ilimizde yetişen Ters Lale, dünyanın en nadide çiçeklerinden biridir. Kan kırmızı, göz kamaştırıcı rengiyle kadife hassaslığındaki çiçeği ile estetik görünümlü tersliğiyle adeta bir doğa harikasıdır.

Her sabah göbeğinde su yaydığı "Ağlayan Lale", Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği zaman Meryem ananın göz yaşlarından yere akan damlalarla yetiştiğine inanılan, adına "Ağlayan Gelin"de denilen Ters Laleler, aynı zamanda Hristiyan aleminin kutsal çiçeği olarak da kabul ediliyor. (22)

Türk Mimarisinin en büyük eserlerinden birisi olan Selimiye Camisinde Ters Lale motifleri kullanılmıştır. Bu sayede Türk mimarlık tarihindeki yerini almıştır.

Ters lale" yahut "Ağlayan Gelin" çiçeği olarak adlandırılan bu çiçek Doğu ve Güney Doğu Anadolu' da baharda açan bir bitkidir. Osmanlı döneminde ölen genç kızların mezarlarına nakşedilirmiş. Hz. İsa çarmıha gerildiğinde Hz. Meryem' in gözyaşlarıyla yetiştiğine inanılan bu çiçek, Asurlularda da her sabah göbeğinden su aktığı için "Ağlayan Lale" diye adlandırılmıştır. (19)

Adı Ferhat ve Şirin'in aşklarına konu olan ters lale, büyük ozan Aşık Veysel'in dizelerinde de yer almaktadır. Ters lalenin, Hristiyan alemi için de kutsal sayıldığı idea edilmekte, Meryem Ana'nın Hz. İsa çarmıha gerildiğinde döktüğü gözyaşları ile yetiştiğine inanıldığı için de buna Ağlayan lale isminin verildiği söylenmektedir.

Ters lale zambak, nergis, sümbül ve çiğdem bitkileri ile birlikte aynı yer

bitkileri grubuna girmektedir. Soğan, rizom ve yumru kök yapısına sahip olan bu süs bitkisi, daha çok 1200-2500 metre arasındaki rakımlardaki dağların eteklerinde doğal bir şekilde yetişmektedir. Soğuk iklim bitkisi olan ters lale, karların erimesiyle birlikte baharın ilk aylarında (Nisan ve Mayıs) kırmızı, sarı ve turuncu renklerinde çiçekler açmaya başlar. Nar kırmızısı rengi gösterişli ve estetik görünüşüyle baharın ilk müjdeleyicisidir adeta. Parlak mızrak şeklindeki yeşil yaprakları ve ortalama olarak 70-100 cm boyuna kadar büyüeyebilen ters lale bitkisinin her dalında 5-8 adet yüzü toprağa dönük lale bulunmaktadır. (20)

Orman Şehri Diyarbakır

Geçmişte Diyarbakır ormanlıktı. Yüz sene evveline kadar Diyarbakır bölgesinin büyük bir kısmı ormanlıktı. Karacadağ çevresi, Çermik, Çüngüş, Ergani, Piran, Eğil, Hani, Lice, Kulp ve Hazro dağlık mıntıkları baştan başa meşe ormanı ile örtülüydü. Köylerimiz bağ ve bahçelerle donatılmıştı. Diyarbakır şehrinin hemen civarında (Seyrantepe'den) başlayan ormanlık saha, kuzeye yani Eğil'e doğru gittikçe genişler ve yükseldi.

Sur dışı bahçeleriyle Alipınar ötelere kadar üzüm bağlarıyla kaplıydı. Kıtırbil önlerinden başlayarak kaynaklarına değin Dicle vadisi bağ ve bahçelerle doluydu. 50 yıl önce bugünkü şehitlik mevkii ormandı. Sarıkız ormanı ismi verilen bu Alipınar'a kadar uzanıyordu (2)(3)

1869 seneli tahrirde 76 kereste ambarı, 22 kavaklık, Dicle kenarında iki odun iskelesi olduğu belirtilmektedir (4)

1916 yılında Iraktaki Türk ordusunun nehir

taşımacılığında kullandıkları kelekler için ağaçlar Diyarbakır'dan gönderiliyordu. (5)

Ormanların muhafazası hakkında 11 teşrin-i sani 1291'de talimat gönderilmiş ve bu hususla ilgili memur tayin edilmiştir (6)

15-Silvan ormanları

16- Lice ormanları.

17-Hazro ormanları

Diyarbakır'da yetişen önemli bir ağaç mazıdır

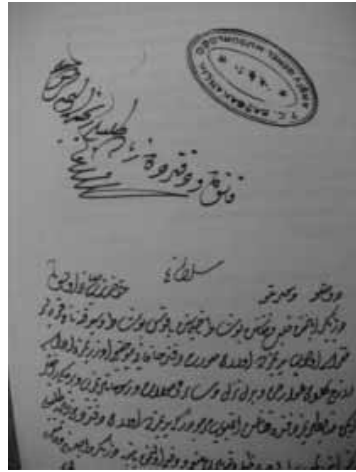

18-Mazı

Mazı'nın geçmişte sanayide önemli bir alanda kullanıldığı, önemli bir ihraç ürünü olduğunu görüyoruz Diyarbakır, Kayseri'ye önemli lojistik destekte bulunmuştur.

Bu noktada Osmanlı belgeleri bize yol göstermektedir.Mazı geçmişte ayakkabıcıların ihtiyaç duyduğu bir hammadde idi.Diyarbakır bölgesinden sağlanıyordu.Diyarbakır bunu daha çok Avrupa'ya İzmir üzerinden ihraç ediyordu. Ancak bu noktada bu hammadde yönünden sıkıntıya düşmüştü. (BOA-Cevdet İktisat No.1741)

10 Temmuz 1815 yılı bir emirnamede'Diyarbakır yöresinde elde edilen mazı'nın yabancı ülkelere satılmayıp yalnız Kayseri Debbağlarına satılması hükmü vardır(7)

Diyarbakır'ın çevresinin orman olduğunu anlamak için Diyarbakır-Ergani-Maden yolunun açılış hikayesine göz atmak gerekir.

Kurt İsmail Paşa çevresindeki eşrafa bu yolun açılmasında yardımcı olunmasını ister. Bu noktada Ahmet Cemil Paşa ön plana çıkar.

A.Cemil Paşa'nın ambar çayı civarında kendine ait 20 köyü ve ayrıca kendisine bağlı ilaveten 30 köyü vardı. Aşiretine verilen talimat üzere yol açma çalışması başlar'Yol patika yol, ancak bir hayvan geçebiliyor. İşe başlıyorlar.

Yirmibeşer metre mesafe ile başlıyorlar çalışmaya. On beşi ağaç kesiyor, on beşi kesilen meşe ağaçlarını kenara taşıyor, on beşi de yolu tesviye ediyor. Bu şekilde kısa zamanda yollar açılıyor.(8)

Diyarbakır Mağaraları

Diyarbakır mağara yönünden zengin bir ildir

İ.Kılıç Kökten'in bir araştırmasına göre Diyarbakırda 1161'i yapay,2418'i doğal 3579 mağara vardır.Örnek olarak Hasuni, Birkleyn, Hilar ve Eğil mağaraları.

19-Eğil mağaraları

20-Hasuni mağaraları

21-Birkleyn mağaraları

22-Hilar mağaraları

Hilar ve Doğal Güzellikler

23-Hilar bölgesinde doğal harikalar

DİYARBAKIRDA ÇEVRE VE DOĞA

Gül şehri diyarbakır

19.yüzyıl Diyarbakır salnamelerinde 'gülistanlar tesis ve teksir edilmiştir' yazılıdır.

Diyarbakır ile ilgili kitaplarda Diyarbakırda yetişen 24 gül ismi verilmektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde *"Fis kayası mağaraları bu yüksek kalenin altındadır.Yunus Aleyhisselamin makamı da buradadır."* Büyük nehir aktığından iki tarafı da gül bahçeleri,güzel kokulu bostan ve reyhan bahçeleridir'denilmektedir. Diyarbakır'da çok değişik türde gül yetişmektedir

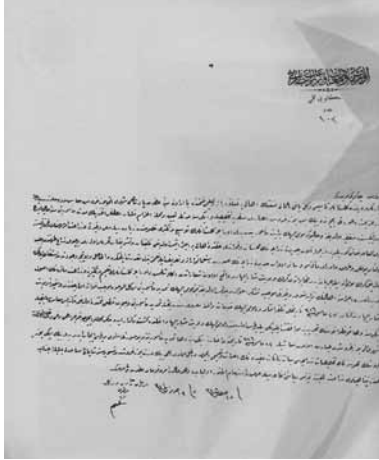
Diyarbakır'daki Gül Çeşitleri

1.Yediveren gülü,	13.Cevat paşa gülü.
2.Muhammedi gülü,	14.Hacı İbrahim gülü,
3.Yüz yaprak gülü	15.Rumkale gülü,
4.Nesrin gülü,	16.Arif bey gülü
5.Sarmaşık gülü,	17.Mikado gülü
6.Sultan gülü.	18.Üç renk aşılı gül
7.Yabani beyaz gülü	19.Malatya gülü
8.Çeper gülü	20.Fes kırmızısı gülü
9.Asma gülü	21.Açık sarı gül
10.Viktorya gülü	22.Koyu sarı gül
11.Pembe esans gülü	23.Krem gül
12.Dantel amor gülü	24.Beyaz gül

Diyarbakır güllük gülistanlıktı, her tarafı gül bahçeleriyle doluydu. Şimdi o güller yok. O güllerin yağları işte o imbiklerde çıkarılırdı. Şimdiki Kervansaray oteli o zamanlar Deliller hanıydı. Hacca giden deliller (rehberler) kendi gruplarını alıp hacca götürürken armağan olarak işte o gül yağlarını götürürlerdi.Diyarbakır'ın menekşe yağı ve gül yağı

Diyarbakirli hacılarla beraber giderdi. İşte o Diyarbakir imalatı imbiklerde kaynatılarak yağ çıkarılırdı(9)

Osmanlı döneminde belgelerden Diyarbakır'da önemli gülcülük çalışması olduğunu görüyoruz. Diyarbakır vilayetinde gül bahçeleri tesisi ve gülyağı imalatı sanatı hakkında ahaliyi bilgilendiren Mustafa Efendinin ödüllendirilmesi. (27 Haziran 1900) (10)

Şemseddin sami. Kamus-u alam'da Diyarbakır ilinin gülleriyle diğer çiçekleri çoktur denmektedir.(11)

Yabancı seyyahların gözlemleri de Diyarbakır'ın gül yönünden mümtaz bir kent olduğunu vurgulamaktadır.

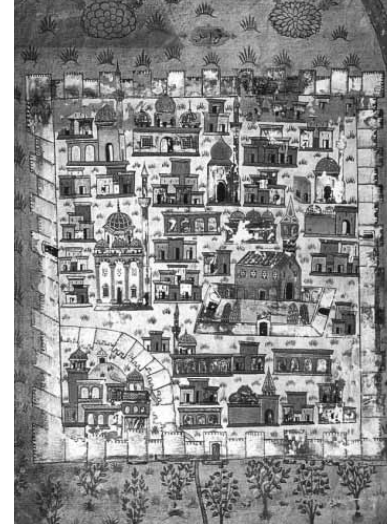
Dr.Lamec Saad Diyarbakır 1890 yılı izlenimlerini şöyle anlatır:

"Dicle kıyısı boyunca uzayan bahçeler, çeşitli nehir kollarının akmasıyla da, Diyarbakir'in güneyinde ve doğusunda verimli alanlar oluşturuyor. Verimli alan ilkbaharın gelmesiyle gül ve menekşe bahçesine dönüşmektedir" (12)

19. asırda valilik yıllıklarına salname denirdi. 1869 senesine ait resmi devlet belgesi olan Diyarbakır salnamelerinde Bahçelerde menekşe ve güllükler vardır ki; "ilkbaharın ilkinde

menekşe nihayetinde gül ve feryad-ı andelib zamanı hulul ederek temaşaları yüz göstermeye başlar" ifadesi geçer. (13)

Diyarbakır'ı resmeden Matrakçı Nasuh'un (d. ? - ö. 1564) minyatüründe Diyarbakır'ın önlerinin gülbahçesi olduğunu görüyoruz

24-Matrakçı Nasuh'un Diyarbakır'ın minyatüründe üstte gül bahçeleri

Kuş Cenneti Diyarbakır

Dr. Ayşe Başaran Diyarbakır kelebeklerini araştırıyor.

Diyarbakır'da 7 familyaya ait 62 cins ve 97 tür saptıyor 97 türden 89 tanesi Diyarbakır için, bir tanesi Türkiye için yeni bir tür olarak tespit edilir.(14)

Dicle Üniversitesinden Dr.Karakaş, Dr.Biricik, Diyarbakır Çınar-Göksu baraj gölünde 141 kuş türü, Dicle ve Kralkızı baraj gölünde 163 kuş türü tespit etmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Kılıç :

"Türkiye'deki 450 kuş türünün 270'ten fazlasının

Diyarbakır'da yaşamaktadır” demektedir. Eğil baraj havzasında kuş mağaraları yönünden zengindir.

25- Eğil baraj havzasında kuş mağaraları

Dicle Üniversitesi kampüsü kesiminde en az 175 kuş türü tek tek belirlenmiş durumda. Özellikle ilkbahar ve sonbahar göçleri sırasında alanda konaklayarak kendilerini yenileme fırsatı bulan bu kuşlar arasında bıldırcın kılavuzu, doğu ve orman söğütbülbülleri, kuzey kamışçını, küçük çinte, İzmir yalıçapkını ve toy gibi Türkiye’de her görüldükleri yerde heyecan yaratan nadir kuşlar da var.

Yine bu grup kuşlardan çizgili ishakkuşu Güneydoğu Anadolu’ya özgü bir baykuş türü ve yakın zamana dek ülkemizde bu kuşun yaşadığı bilinen yalnızca iki yer bulunuyordu; bunlardan Birecik’e uğrayan Avrupalı kuş gözlemcileri hâlâ bu kuşları görmeden gitmiyor. Göç dönemlerinde Dicle vadisi üzerinden binlerce yırtıcı kuş geçiyor.

Bu kuşlardan bazıları vadideki ağaçlara konarak dinleniyor ve yola devam etmek için uygun hava koşullarının oluşmasını bekliyorlar. Özellikle Eysel bahçeleri kendilerine (yerli kuş türlerinin de yoğun olarak kullandıkları) güvenli bir geceleme alanı sunuyor.(26)

Dağ kırlangıcı=Ebabil kuşları Fil süresinde bahsedilen mübarek bir kuş Bu kuşlar bahar aylarında Birkleyn çayının içinden aktığı karstik mağarada yuva yaparlar.

Leylek (Hacı laklak)

Prof.A.Kılıç’ın çalışmasına göre Avrupa ve Asyadaki en büyük leylek kolonisinin Diyarbakır-Bismil arasında olduğu saptanmıştır.

26-Kurşunlu camide leylekler

Camide leylek(25)

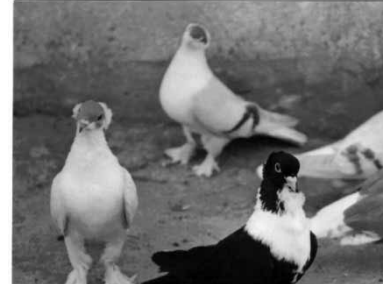

Tarihte surlarda güvercin

Güvercin

Diyarbakır'da güvercin yetiştirme ülkede ön sıralardadır. Diyarbakır'lılar Diyarbakır'a özgü ve dört ana grupta toplanan 23 tür güvercin üretimini başarmışlardır.

Dünyanın hiçbirinde bulunmayan ve Diyarbakır'da ıslah ile dört Diyarbakır güvercin grubu elde edilmiştir. Göğsü ak, Ketme, İçağlı, Kızılbaş (15)

27-Diyarbakır güvercinleri

28- Güvercin evleri (Boranhaneler)

Güvercinle ilgili Diyarbakır salnamelerinde şunlar yazılıdır; *"Derûn-ı şehirde ashab-ı merak güvercinin envâ'ını beslemektedirler ki, bunların başka başka nevileri ve isimleri olup sayılan esâmî yüzü mütecavizdir.*

Bu güvercinler de çifti yüz kuruşa kadar alınır satılır ve uçuruldukça seyre şayan cünbüş ve hareketlerde bulunur. Makbul olanları vardır.

Karyelerde boranhane denilir mahsusan masraflı güvercinhaneler inşa olunmuştur ki her bir güvercinhane on-onbeş bin kuruşla ve bazısı daha ziyade masrafla husule gelmiştir. Bu güvercinhanelerin her birinde bir kaç bin adet sepet konulmuş ve boran denilen kuşlar o sepetleri yuva ittihâz etmiştir.

Kuşların koğası (gübresı) orada yığılıp bostanlara nakledilir ki bostan mahsulünün lezzetine ve kıt'aca büyüklüğüne koğanın yardımı olduğu bedîhîdir. Koğalar batmanla bostan ashabına satıldığından güvercinhanelerden bu suretle istifade olunuyor."(Salname 3/362) (6)

Diyarbakır Doğasının Güzelliğini Hatıralar da Teyit Ediyor

- 1900'lü yılları Nazime Cemiloğlu şöyle anlatıyor:
- Baharın Dicle'nin sefası başkaydı. Hele hele karpuz vakti sonbaharda. Çadırlar kurulurdu. Hülleler yapılırdı. Hüllenin ayakları Dicle'nin içinde. Geceleri hanımlar toplanırlardı. Geceleri ut çalınırdı.
- Şarkılar söylenirdi. Karpuzun içi oyulurdu. İçine kül konurdu. İçine gaz dökülür ve yakılırdı. Ay ışığında yukarıdan suya bırakılırdı. O karpuzlar yana, yana art ara suda gelirdi. Seyrine doyum olmazdı o manzaranın'(16)

Faik Ali Ozansoy ise duygularını şöyle dile getirir:

Dicle maşukadır(sevgili),kamer(ay) aşık
Suyun üstünde titreşen ışık
Busedir, Neş'edir, nüvaziştir (Gönül okşayıcı)

Salnamelerde Mehtap

Mehtabın vukuu gecelerde Dicle bahar mevsiminin yetiştirdiği çimenler arasında tabii açılıp da mehtaba karşı arz-ı endam-ı letafet eyleyen berrak su cedvellerinin husule getirdiği nezaret-i dil-küşanın birkaç mislinde letafet peyda eder.

Mehtab olduğu gecelerde Dicle nehri adeta yekpara ay ayinesine ve mehtap olmayan gecelerde de yıldızların iniksaindan ve ashab-ı zevk ü safanın iş'al eyledikleri gaz fenerleriyle kanadilin şule ve ziyasından yıldızlanmış gümüş deryasına benzer.(17)

KAYNAKLAR

1. Korkusuz M.Ş. Seyahatnamelerde Diyarbekir. Kent yay.İst.2003, s.93, 94; 127, 157; 158; 192, 213; 219
2. Altunboğa B:Diyarbakır Folklorundan Kesitler.Büyükşehir Belediye yay.İst.1999.s.30,31
3. Diken Ş.Diyarbakır diyarım,yitirmişem yanarım.İletişim yay.İst.2003.s.83131
4. Diken Ş:Gezginlerin güncelerinde Diyarbakır.Diyarbakır 1.Uluslararası Suriçi sempozyumu.20-22 Nisan.2006.s.120
5. Avcı.Olrakta Türk Ordusu.1914-19189.Vadi yay2004.S.86
6. Tellioğlu O.Diyarbakır Salnameleri.Diyarbakır Büyükşehir Belediye yay.İst.1999.c.4.s.180
7. Hezarfen A,Şener: C.Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır tarihi.Etik yay.İst.2003.s.28,54)
8. Malmisanj.Diyarbakırlı Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği.Avesta yay.İst.2004.s.22
9. Diken Ş:Diyarbakır diyarım, yitirmişem yanarım.İst.2003.s:77,233
- 10.2 uluslararası Diyarbakır Sempozyumu.Osmanlı belgelerinde Diyarbakır
- 11.Şemseddin sami.Kamus-u alam.1889 c.3 s.2203'
- 12.Korkusuz M.Seyahatnamelerde Diyarbekir.Kent yay.İst.158
- 13.Tellioğlu Ö:Diyarbakır Salnameleri.Diyarbakır Büyükşehir Belediye yay.Yıl.:1869-1905. cilt:4. İstanbul.Acar matb.1999
- 14.Başaran. ADicle Tıp Derg.3(1):544,1974
- 15.Cemiloğlu E Diyarbakır Kuşları. 1968.s.4,6
- 16.Diken Ş.İsyen Sürgünleri.İletişim yayi.İst.2005.s.171
- 17.Tellioğlu O.Diyarbakır Salnameleri. Diyarbakır Büyükşehir Belediye yay.İst.1999.c.4.s.63,270
- 18.Üzülmöz. MMakam Çiçeği ve Bülbül.İst.2010s.273
- 19.serefraz.wordpress.com/2007/04/15/ters-lale/
- 20.Denli M. Ters Lale; Ağlayan Gelin23-3-2010. Güneydoğu ekspres
- 21.Diken Ş.Karacadağ'ın söyleyemedikleridir.Evrensel gazetesi
- 22.Kaçmaz S.Ters lale.Ekoloji Magazin Sayı : 16. Sayı (Ekim - Aralık 2007)
- 23.terkanlilardernegi.com
- 24.Çelik MM.Fotoğraflarla Kulp.İst.2009.s.53,55,58,84
- 25.Matur B.Doğunun Kapısı Diyarbakır.DKSV.İst.2009 s.149
- 26.Biricik M/ Atlas Kasım 2007, sayı 176